

фото люб'язно надано автором

Василь Шкляр — один з найвідоміших письменників сучасної України. Успіх романів Шкляра приголомшливий: відзнаки, премії, гран-прі, неодноразові перевидання та переклади. Шкляр є лауреатом багатьох літературних премій, але чи не найдорожча з них — народна Шевченківська, яку автор отримав після того, як 2011 року відмовився прийняти з рук злочинної влади присуджену йому Національну премію імені Тараса Шевченка.

Василь Шкляр... поклав край виснажливим дискусіям про непримиренність «масової» та «елітної» прози.

«Україна молода»

Витончений психологізм, філософічність, іронія, інтелектуальна та мовна граційність забезпечують романам Василя Шкляра статус яскравого, самобутнього явища в сучасній літературі.

«Кореспондент»

Вожді, як маври, зробили свою справу і відійшли на еміграцію, а повстанці, марно чекаючи їхнього сигналу до всеукраїнського рушення, воювали ще майже десятиліття... Прототипом мого головного героя став один із найзагадковіших отаманів — Чорний Ворон. Українська літературна критика ненавидить стрімкий розвиток подій. Я не збираюся їй догоджати, але в мене і крім сюжету є достатньо засобів, щоб тримати увагу читача, чий інтерес я ставлю понад усе.

Василь Шкляр

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-6106-8

1+1 ТЕТ ПРОДАКШН

ВАСИЛЬ ШКЛЯР ЧОРНИЙ-ВОРОН ЗАЛИШЕНЕЦЬ

ВАСИЛЬ ШКЛЯР

ЧОРНИЙ ВОРОН ЗАЛИШЕНЕЦЬ

ЧОРНИЙ ВОРОН

ЗАЛИШЕНЕЦЬ

ВАСИЛЬ
ЩЕДРА

ЧОРНИЙ ВОРОН
ЗАЛИШЕНЕЦЬ

Роман

ХАРКІВ КЛУБ
СІМЕЙНОГО
2019 ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.161.2
Ш66

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Літературний редактор *Роман Коваль*

ISBN 978-617-12-6106-8

- © Шкляр В. М., 2009, 2014
- © ТОВ "ТЕТ-Продакшн",
кадри з фільму «Чорний
ворон», вклейка
- © Книжковий Клуб «Клуб
Сімейного Дозвілля»,
видання українською
мовою, 2019
- © Книжковий Клуб «Клуб
Сімейного Дозвілля»,
художнє оформлення,
2019

Тобі зозуля навесні
Кувала щастя, а мені
Вороння каркало сумне, —
Забудь мене, забудь мене...

Пісня

1921 року долю чотирилітньої війни, яку Росія розв'язала проти Української Народної Республіки, було вирішено на користь загарбника. Армія УНР опинилася інтернованою за колючим дротом колишніх польських союзників. Однак збройна боротьба ще роками тривала майже на всіх територіях України. Відчайдушний опір російським окупантам чинили повстанці Холодного Яру. На їхньому чорному бойовому прапорі був напис: «Воля України або смерть».

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

Отамана Веремія ховали в Гунському лісі без прощальних сальв і промов. Ховали потай, уночі. Двоє похмурих чоловіків привезли підводою труну з тілом загиблого, а ще один привів із ближнього села священика.

Яму викопали за двадцять кроків на схід од старезного дуба, і тепер біля неї тихо світилася в темряві домовина — недавно стругана соснова дошка ще пахла живицею.

— Відкрийте віко, — попросив отець Олексій.

Він довго роздмухував кадило, черкаючи відсирілими сірниками, які сичали, ламалися і не хотіли горіти.

— Навіщо? — запитав той, що привів священика. Його ширша, ніж довша, голова і закандзюблений ніс робили чоловіка схожим на велику сову.

— Так треба, — сказав отець Олексій. — А може, там дохий пес.

— Тут не до жартів, отче.

— Саме через те й годиться відкрити труну. Я можу зрозуміти все, окрім святотатства.

Двоє похмурих чоловіків підійшли ближче і поволі, знехотя зняли віко.

Десь у глибині лісу прокотилися ухкання-зойки сича. Якщо то правда, що темної ночі б'ються навкулачки чорти, то це могли бути і їхні крики.

— Так, це він, — сказав отець Олексій. — Я знав небіжчика. Але чому його поклали в брилі?

— Такою була Веремієва воля. Щоб його поховали у брилі й вишиванці, — пояснив той, що був схожий на сову. — Отаман так і до бою ходив. Хіба ви не знали?

— Дурна була звичка, — озвався один із похмурих чоловіків. — Ворог його впізнавав серед нас ще здалеку. Тільки й ціляли у цього бриля, поки не влучили.

— Зате й ми його бачили за версту, — сказав другий похмурий чолов'яга. — Завжди бачили, що він з нами.

— Дурна була заведенція, — повторив перший і сухо сплюнув через плече.

— Не твоє свиняче діло, — сказав той, що був схожий на сову. — Починайте відправу, отче. І якщо можна, то не розтягуйте. Бо нас тут і ранок застане.

— Добре, хоч чоботи зняли, — сказав отець Олексій. — Так йому буде легше іти до раю.

— Починайте відправу, отче.

Здалеку знов долинули моторошні ухкання-зойки, й отець Олексій подумав, що сичі так не кричать.

— ...Боже духів і всякої плоти, Ти смерть подолав і диявола знищив, і життя світові Твоєму дарував — Сам, Господи, упокой душу усопшого раба Твого Веремія на місці світлім, на місці квітучім, на місці спокійнім, звідки втекла болізь, печаль і зітхання; всяке прогрішення, вчинене ним словом або ділом, або помислом, як благий і чоловіколюбець Бог, прости, бо немає чоловіка, що жив, а не згрішив би...

Після короткої відправи труну опустили в яму, кинули зверху по жмені землі й засипали могилу. Але верх не виводили — все розрівняли і притрусали падалішнім листям.

— Ви зрозуміли нас, отче, — сказав схожий на сову чоловік. — Ніхто не повинен знати цього місця. Вони його шукають і мертвого.

— Але не знайдуть, — сказав похмурий чоловік і кинув свого заступу на підводу. — Навіть якщо надібають цю місцину, його тут уже не буде.

— Як то не буде? — спитав отець Олексій.

— А так. Вознесеться на небеса.

Отець Олексій перехрестився і мерзлякувато повів плечима. Холодна осіння ніч дихнула йому прямо за комір.

— Запам'ятайте: нас тут було всього четверо, — майже з погрозою в голосі сказав той, що був схожий на сову. — Окрім нас, цього більше ніхто не бачив. Коли що... з нас і питають.

Але він помилявся. На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ, проте він досі не стомився спостерігати за людськими дивацтвами і намагався ставитися до них з розумінням. Тепер він сидів на дубі, який ще міцно тримав на собі поруділе листя, вдихав теплий дух ладану, і чорному воронові було тут затишно. Білий місяць-четвертак не діставав його за дубовим листом, зате добре висвічував невеличку галявину, де копошилися люди. Ворон, хоч був і сліпий на одне око, відразу впізнав і священника, і чоловіка з довгим закандзюбленим носом — він їх бачив не вперше. Щоправда, чув погано, бо ворон, по правді сказати, був уже глухий як пень. Глухий і підсліпуватий, а проте добре бачив, що йому треба. Наприклад, цього разу він завважив із подивом, що отець Олексій не тільки вкоротив молебень, але й не опечатав могилу...

Та ще чуднішою для нього буде інша причта на цій галявині, — це коли згодом сюди прийдуть інші люди, вони гелготатимуть нетутешньою мовою, чужі, рогаті, себто в рогатих шапках-будьонівках, незнайомі чорному воронові люди, прийдуть і відміряють двадцять кроків на схід од старезного

дуба і стануть копати, і викопають труну, відкриють віко, та замість отамана знайдуть там тільки записку, від якої можна було здуріти.

Ворон тихенько реготне, затуливши дзьоба крилом, щоб не каркнути, щоб його не почули, бо тоді рогаті, зганяючи злість, стрельнуть ще й по ньому. Ворон не боявся смерті, але він не любив, коли пахне смаленим, а на старості літ ще й не терпів запаху горілого пороху.

2

Досі не можу собі пояснити, що то за радість така була перед кожним боєм, яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота. Серце співало, в очах розвиднялося, лоскіт бігав долонями. Оце як є твердий рішенець, що сьогодні виступаємо, чи хай там навіть узавтра, то вже місця собі не знаходиш, щось аж трусить тобою зсередини. Я бачив, що так було не тільки зі мною, кожного з нас постигала ця втіха, тільки всяк переживав її по-своєму. Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю, ще хтось мугикав-наस्вистував, а той сидів непорушно — тільки очі горіли лихим вогнем. А коли раптом бій відміняли, напосідало таке, якби ото молодиця враз відмовила тобі в останню хвилину і ти залишився сам на сам зі своїм хотінням.

Ні, не було у нас зовсім страху, він звітрився разом з надією, бо коли в чоловіка уже й надія пощезла, то який може бути страх? І немає тут чим хвалитися, сказала б сліпа ворожитка Євдося, до якої прийшов я тоді, коли все починалося, тож я прийшов до сліпої Євдосі, котра вміла забрати біль із людського тіла, вміла навіть зцілити душу, прийшов і сказав: «Забери у мене, Євдосю, дві штуки нетребні, вийми їх із моєї душі, аби й знаку не зосталося». — «Які такі штуки нетребні?» — тихо всміхнулася невидючими очима Євдося, як усміхаються сліпі. «Страх і жаль, — сказав я. — Вийми з мене

насамперед страх, тоді жаль». — А вона похитала головою: «Не можна без цього зборонцеві, без страху й жалю швидко себе загубиш», — сказала тоді сліпа Євдося, і я ще не раз пригадаю її слова, коли рубатиму голови, і це вже стане для мене ніяким не бойовиськом, а буденною роботою, від якої тільки болітимуть руки ночами.

Так було і тоді, коли ми захопили в полон китайців. Та який там полон, не було в нас ніякого брану, ворогам ми відразу давали раду шаблями, не тратячи куль, тож і того разу підвели косооких до колоди і я показав їм, аби поклали на неї голови. Теж не знаю, що то за чуднота така була, що китайці, які потрапляли нам до рук, мов заворожені, підставляли шії під наші шаблі. Ніяких тобі благань про пощаду, жодного писку, цілковита згода з тим, чого не минути. І от, коли вже кільканадцять голів покотилося в багряню від крові траву, до колоди підійшов останній. Худий, невеличкого зросту, ноги колесом, мені здавалося, що якби я вхопив його за коліно і пожбурих чимдалі, то він і котився б, наче те колесо, хтозна куди, нещастя та й годі. Але от що цікавого було в тому нещасті: голова спереду поголена, а чуб на потилиці заплетений у косичку, і коли він став навколішки й поклав голову на колоду, то раптом узяв ту косичку й задер на тім'я. Це мене розсмішило. Він що — боявся, щоб таку «красу» не від'єднали від голови? Чи прибрав її з потилиці, аби не заляпати кров'ю?

Рука моя опустилася. Я не знав, чи сміятися, чи що, але добре бачив, що в цьому косоокому немає ні краплі страху, ніби він вирушав прямісінько в рай і, сучий син, боявся тільки одного — аби в тому раю його косичка була цілою, чепурною і не забризкана кров'ю. Тоді я вхопив його за того хвоста, різко підвів з колін і повернув до себе обличчям. Ні, жодної тіні страху не було в чорних шпаринах його очей, він дивився на мене з якоюсь тихою цікавістю і розумінням. А потім сказав:

— Чань воюєт за тот, кто даюет кусяць. Ти даюсь кусяць — Чань будєт воєвать за твоя.

Я відпустив його косичку і замість того, щоб знову кинути косоокого на колоду, обернувся до хлопців:

— А що, заберемо цього ходю¹ з собою? Може, обтешемо і вимуштуємо, як собаку.

Тоді я ще не знав, що настане та чорна година, коли я залишуся в лісі тільки з оцим китайцем, і ми з'їмо з ним першу сиру ворону без солі.

3

«Черный Ворон — непримиримо хитрый и упрямый враг. Возраста около тридцати лет. Высокого роста, черная борода, длинные черные волосы до плеч. Глубоко посаженные глаза тоже темные, взгляд тяжелый, медлительный, выражение лица суровое. Политически грамотен, бывший офицер царской, а потом петлюровской армии. Одет в защитное. Опоясан двумя портупелями, говорит, что с ними родился. Якобы мать ему рассказала, что когда он появился на свет, то был вот так накрест опутан пуповиной. Теперь имеет привычку постоянно закладывать руки за портупели, так как очень неторопливый, почти неуклюжий в своих движениях. Даже странно, как при этом ему удается быть отличным наездником и метким стрелком.

Сын лесничего, сочиняет стихи. Отряд Черного Ворона в настоящее время насчитывает около 300 пеших и 75 конных хорошо вооруженных бандитов. Оперирует преимущественно в Звенигородском, Черкасском, Чигиринском уездах, в частности в том же Холодном Яре, Лебединском и Шполянском лесах. По последним сведениям, то ли убит, то ли тяжело ранен в бою с 102-м батальоном, в результате которого батальон потерял помощника комиссара, разведчи-

¹ Ходя — так тоді називали китайців.

ка, 23 бойца, тачанку, три лошади. Смертельно ранен командир батальона.

Уполномоченный Какавишников».

(Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті від 4 листопада 1921 року.)

І тільки вранці, коли випав легенький сніжок, він здогадався, що означали її слова.

— Взавтра ти снідатимеш на білій скатертині, — сказала тоді сліпа Євдося, і її сині, молоді, як у дівчини, очі тихо всміхнулися.

— Це ж у яких таких панів мені доведеться снідати? — спитав Чорний Ворон, зводячись на лікті у твердому дерев'яному ліжку, трохи закороткому для його отаманського зросту.

— Не у панів, а в панни. У білої панни, — знов усміхнулася сама до себе Євдося.

Її хата стояла глибоко в лісі серед боліт, що тяглися вздовж вузької річечки Ірдинь, і, дивлячись здалік, можна було подумати, що цю хижу нетеча-трясовина поволі всмоктує в себе. Але ні — гніздилася вона на твердому глинястому острівцеві і якщо й осідала, то тільки від старості.

— Зараз я змию з тебе всю хворість, і вдосвіта ти підеш, — сказала Євдося. — Скільки я можу тебе калавурити¹?

Серед кімнати стояла широка дубова кухва, наповнена до половини брунатною купіллю, від якої сходяв гарячий трав'янистий дух. Поруч на долівці парували ще два казани з окропом.

— Кажеш, піду отак просто до білої панни? — перепитав Чорний Ворон.

— Атож. Може б, хоч до неї зголив свою бороду? Я тобі дам шмат окіска. Він гостріший за вогонь.

¹ Калавурити — стеретти.

— Ще не вродилася та краля, заради якої я зголив би свою бороду.

Ворон зняв цупку полотняну сорочку і, коли залишився у самих спідніх, знічено глянув на Євдосю.

— Скидай, не соромся, — підохотила вона. — Однак я нічого не бачу. А як захочу, то й так роздивлюся що мені треба.

— Еге, не бачиш. А бороду як запримітила?

— Хіба ж тільки бороду? Я тебе обмацала всього, поки латала. Та й не одну бороду знайшла на тобі, аж дві.

— Як це — аж дві? — спитав Чорний Ворон і враз прикусив язика, зніяковів ще дужче.

— Ти таки трохи твердоголовий.

Вона дивилася нерухомими очима десь крізь Ворона, але він, скидаючи спідні, все-таки затулився однією рукою, і коли нарешті заліз у кухву, відчув неабияку втіху. Темна гаряча вода огорнула його по груди.

— Скільки ж це я провалявся у тебе, Євдосю? — спитав він.

— Трохи не з місяць. Кинь тебе приніс непритомного.

— Де він? Де мій Мудей?

— Стоїть у повітці, жує сінце разом з козою Галькою. У нього було надрубане вухо, але вже загоїлось. Ти за нього не переживай, за себе подумай, — водила віхтем по його м'язах Євдося. — Може б, кидав тинятися лісом та брався до якогось діла. Не буде вже пуття з вояцтва вашого. Це я тобі кажу.

— Так мені казала й моя сестра Марія.

— А ти що?

— Витяг шаблю і хотів зарубати. Але ж... сестра все-таки.

— То це ти й мене можеш зарубати? — зумілася Євдося.

— Можу, — сказав він.

— Лихим ти зробився. Зачерствів. Кажуть, навіть своїх убиваєш, тих, що піддалися на амнестію¹.

¹ Амнестія — застаріла форма слова «амністія».

— Ті, що піддалися на амнестію, не мої. Чека їх все'дно знищить, але спершу витрусить душу і все випитає. Тут один шлях — або сюди, або туди.

Євдося примовкла, а коли змила йому волосся лугом¹, сказала:

— Але якщо ти й мене зарубаєш, то не матимеш нічки золотої, яку я тобі наворожила.

— Якої ще нічки?

— Побачиш. Прийде до тебе сьогодні вночі дівчина славна. Поділитися з нею своїм здоров'ям.

...І вона прийшла, дівчина славна і чиста, що пахла понтійською азалією, духмяним кадилом і дикою орхідеєю, які росли на заболочених берегах річечки Ірдинь (багна, що ніколи не вимерзали, вберегли рослини дольодовикового періоду), і їх Євдося кидала в купіль. Тож вона, ця дівчина славна, прийшла і лягла біля нього, Чорний Ворон не бачив її у темряві, тільки чамрів од чистого повіу волосся і тіла, відданого йому на поталу, і, пригортаючи до себе дівчину славну, вроджену з того вулкану, що мільйон років тому вивергнувся на місці теперішнього Холодного Яру, він ділився із нею своїм здоров'ям, ставав коренем понтійської азалії, дикої орхідеї, кадила духмяного і переливав у них свою міць, а сам пив силу з її грудей, і так вони ставали єдиним колобігом.

— Озовися ж до мене хоч словом, — просив Чорний Ворон, відпускаючи її уста зі свого цілунку, та вона не подала навіть голосу, тільки стогнала леготом орхідейним, а коли вже пішла від нього, то Ворон подумав, що це була химера-мана, яку наслала на нього Євдося, чи, може, то й сама Євдося прийшла до нього, позичивши у своєї молодості оденьку золоту нічку, хто його знає, але щось тут було

¹ Луг — водний настій попелу, що вживався замість мила.

нечисте з цією дівою чистою, бо, коли вона щезла, на тому місці ще довго тремтів сніп білого світла.

4

Вранці Чорний Ворон осідлав Мудея (до всього ще вкоротив праве стремено, бо його поранена права нога не розгиналася до кінця, тож була трохи коротшою за ліву), приострожив дончака-розумаку Мудея і, коли рушив своєю дорогою, то здогадався, що означали Євдосині слова про сніданок на білій скатертині. Цією скатертиною і був йому ось цей білий сніжок, що вперше сьогоріч притрусив землю і ще й тепер ліниво пролітав над Ірдинськими болотами. Біла панна зима тихо ступала йому назустріч.

Застояний Мудей поривався до бігу, поспішав розім'ятися — й відразу пішов дриндом, таким собі граційним клусом, від якого і вершник одразу вирівнювався у спині і розправляв плечі. А за плечима у Чорного Ворона ще був карабін, кишеню чумарки відтягувала французька граната «кукурудза», і він дивувався, як з усім цим добром Мудей доніс його, непритомного, до Євдосі, як здогадався, що пораненого отамана треба доправити саме до знахарки. Ворон знав, що Мудееві розуму не позичати, кінь рятував його вже не раз, але як те в нього виходило — важко сказати. Останнє, що Ворон пригадував із минулого бою, — це те, що лежав на землі геть розчавлений, не міг навіть звестися на ноги, і тоді Мудей також ліг біля нього, тихенько заіржав, припрошуючи в сідло. У тій коловерті вони загубили тільки Воронову смушеву шапку, за якою тепер він дуже шкодував, не так за самою шапкою, як за чорним шликом, на котрому було вишито два слова дівочою рукою: «*Вертайсь росю*».

Він і тепер сидів у сідлі простоволосий, ріденький лапатий сніжок падав йому на довге волосся, падав на тихі дере-

ва, на ще не замерзлу землю, і позаду залишалися сліди від копит, підбитих добрими японськими вухналями.

Довший час Ворон не правив конем, тут, серед боліт, Мудей знав дорогу краще за нього, він знав твердий путівець не оком, а чув його своїми копитами, чув усією душею, бо Ворон був певен, що в його товариша є душа. Тому він ніколи не міг повірити, що холоднорський отаман Василь Чучупака загинув через коня. Усі як один стояли саме на цьому — винуватили отаманову кобилу Зірку (вона мала білу зірку на лобі), яка, мовляв, знатурилася, зірвалася за жеребцем, і коли Василь утік від червоного ескадрону, його хтива англо-арабка зачула позаду іржання коня, розвернулася й понесла вершника на ворожу кінноту, понесла прямисінько чортові в зуби. Василь застрочив зі свого «люйса», скопив кількох кіннотників і ще встиг поміняти на кулеметі кружок, та коли вистріляв усі набої, то вихопив бравнінга і приставив собі до скроні.

Прокіп Пономаренко на прізвисько Квочка, який тоді уцілів, казав, що Василів передсмертний крик докотився аж до Мотриного монастиря:

— Живи-и-и!!! — на весь голос закричав Чучупака, і не знати було, до кого звертався він в останню хвилину — чи до брата, чи до свого гайдамацького полку, чи, може, до України.

Але Чорний Ворон міг покласти голову під копито своєму Мудеєві, що все це було не так. Василя Чучупаку не могла нападити кобила. Так, того квітневого дня вона, його Зірка, справді поводитися норовисто. Василь їхав до хутора Кресельці в лісництво на раду отаманів, його супроводжували ще брат Петро Чучупака, боровицький отаман Павло Солонько, Гриб, Квочка, Юрко Залізник. Усі були в гуморі — раділи першому, вже по-справжньому теплому сонцю і сміялися з найменшої абищиці. Сміялися і з отаманової кобили Зірки, яка, зачувши весняну теплінь, втратила сором і терлася об Солонькового жеребця, поки сідлом розірвала штани самому Солонькові. Той скипів: «Здай, Василю, її на мило, бо наберешся біди!» —

«Я на Зірці ще увійду до Києва, — засміявся отаман. — А штани ми тобі залатаємо, скидай хоч зараз». — «Я б уже краще на козі їздив», — плюнув спересердя Павло Солонько.

А в хаті лісника Гречаного вже пахло упрілим борщем, однак до столу не сідали — мали надійти ще хлопці. Поки їх піджидали, сіли грати в підкидного, і Василь Чучупака до драних штанів ще й навішав Солонькові погонів. Той геть похнюпився, перестав з Василем і балакати. Коли це раптом бахнув постріл вартового, всі повискакували надвір і побачили, що лісництво оточила ворожа кіннота. Наші хлопці теж кинулися до коней, та не всі встигли. До того ж схарапуджені коні, прив'язані до тину, намертво позашморгували вузли на поводах, і Василь Чучупака шаблею розрубав того вузла, аби мерщій відв'язати Зірку. Він першим вихопився на пагорб і за мить уже міг розчинитися в лісі, але озирнувся й побачив, як скручують-в'яжуть його рідного брата і Павла Солонька...

А тепер стій-но, хлопці, знімімо шапки і добре подумаймо своїми твердими головами, як сказала б Євдося. Тепер нехай хтось пояснить мені ось яку штуку: якби хтива англо-арабка Зірка сама розвернулася на тому пагорбі й помчала на іржання чужого жеребця, то чи не зміг би Василь Чучупака вчасно зіскочити з неї або й угатити кулю кобилі у вухо? Зміг би, ще й як! Але ж він побачив, як в'яжуть його брата, та хай би навіть не брата, в'яжуть боровицького отамана Павла Солонька, який щойно журився за розірваними штаньми, сердився, що Василь навішав йому погонів, а тепер прощався з життям. І якби ж то тільки з життям! Попереду були катування в чекістських мордовнях, де, перш ніж стратити, тобі виколють очі й відріжуть язик. Василь це знав, може, краще за інших. Знав. І, йдучи на свій рішенець, не вагався ані секунди.

Тож хай там знатурилася чи не знатурилась англо-арабка, але він сам розвернув її наопач і помчав назад, щоб розсіяти ворожу лаву зі свого вірного «люйса» і визволити Петра й Павла. Я навіть переконаний, що Зірка несла його

рівно і легко, бо добрий кінь завжди відчуває свого вершника, добрий кінь, повірте мені, уміє відчути запал і радість боротьби. А коли не вдалося розсіяти лаву, коли на другому кружку захлинувся розпечений «люйс» і Василь опинився в тісному кільці кінноти, то підніс до скроні бельгійського бравнінга, і покотилася довга луна від яру до яру, від хутора Кресельці аж до Мотриноного монастиря:

— Живи-и-и!

І тоді до нього, вже мертвого, підійшов вислозадий командир ескадрону Митрюха Герасімов, підійшов із жалем великим, що не вдалося живцем захопити отамана, але спершу він здивувався, бо замість страшного бандита побачив хлопця років двадцяти п'яти з білявим волоссям і блакитними очима, які дивилися у квітневе небо і всміхалися першому, вже по-справжньому теплому сонцю. Митрюха Герасімов не витримав, ударив мертвого чоботом, тоді вихопив у когось гвинтівку і кольбою став гамселити в усміхнене, нестерпно красиве лице. Його орда сприйняла цю лють як наказ, кацап'юги юрбою налетіли на мертвого — дрібні, кривоногі, але дуже мордаті, з пласкими, налитими кров'ю мармизами, — вони з дикунським гел'готанням і матючною також почали гамселити отамана кольбами, і так гамселили, що прибудда із недалекого Жаботина Федька Песков, котрий показав їм дорогу на хутір Кресельці, напужив у штани і довго не міг допетрати, що це воно таке гаряче (чи не кров?) стікає по литках. Перелякався в смерть вилупок, хоча й не знав, що через тиждень загойдається в зашморгу на сухій гілляці.

А кацапидли ніяк не могли вгамуватися, і хтозна, скільки б вони ще зганяли злість на мертвому, аж тут гримнув ще один постріл — то вже Митрюха Герасімов вихопив мавзера і пальнув у сине квітневе небо.

— Давольно, прідуркі! Кто нам паверіт, что ето сам Чучупака! Атвезьом-ка лучше бандіта к его радной матушке! Пусть палюбуется.

І вони прив'язали понівечене тіло до коня й поволокли аж у Мельники.

Слідом їхала підвода, на якій везли зв'язаних Петра Чучупаку і Павла Солонька. Петро сидів скам'янілий, а Павло закусив нижню губу, і тоненька цівочка крові стікала йому на підборіддя.

5

Перед Чорним шляхом, що пролягав через ліс, Ворон потяг за повід ліворуч, але Мудей став як укопаний. Став, застриг вухами, і Ворон ще раз завважив, що праве вухо коня живе — навскіс надрубане, трохи вкорочене, проте чутливе і сторожке. Зовсім недалечко заскрекотала сорока, видно, угледіла простоволосого вершника, а може, запримітила й когось іншого, бо чого б це Мудей зупинився ні сіло ні впало, коли йому велено було «цоб». Ворон зняв з-за спини карабін, взяв його навпереваги і повів очима поміж дерев, поки зачепився поглядом за густу вільшину. Проте нічого не застеріг, то приклав до рота долоню човником і тихо каркнув. За мить у вільшині теж почулося «кар», але якесь несміливе, тонкоголосе, мовби це ота сорока-білобока перекривляла Ворона. Втім, він добре знав, що це не сорока, і клацнув замком карабіна.

— Вороне, ти живий? — почувся голос, а за тим голосом із вільшини вплив вершник на легкому, як тінь, коні, при шаблі, у короткому кожушку й сивій високій шапці з блакитним шликом. — Ти живий...

Леле, це була Дося Апілат, грушківська молода козачка, яка воювала в холоднорьському гайдамацькому полку ще з Василем Чучупакою, і Ворон бачив її, може, разів зо три, але так, не в бою. У бою, казали хлопці, це була сатана, вона рубала з обох рук, ординські голови сипалися, як кавуни, і в найгустішій ворожій лаві за нею залишалася кривава просіка. Ворон мало йняв тому віри, бо яка могла бути диявольська си-

ла в тендітному тілі дівчини, хай і гінкому та пружному, але все-таки дівочому тілі, ліпленому не для того.

Що було насправді могутнім у Досі, то це її довга розкішна коса, яку непросто було сховати навіть у глибокій папаці, — Дося заправляла під шапку свій скарб по-факірському якимось особливим фасоном, із таким викрутасом, що Ворон аж рота розкрив, коли це побачив за першої їхньої зустрічі на подвір'ї Мотриного монастиря.

«Прив'язати?» — грайливо примружила ясні оченята, в яких гарцювало два скупаних у смолі чортиська. Він подумав тоді, що такою косою не одному можна світ зав'язати, але сказав: «Не треба. Я вже прив'язаний». Чорти в її очах застигли від подиву, Дося так крутнулася на підборах новеньких хромових чобіт, що з острогів посипались іскри.

Після того вони бачилися ще двічі, й щоразу вона глузливо перепитувала у нього: «То як, Вороне? Ти ще на припоні?» Якщо зараз вона знов це питає, він не подивиться на холод, стягне її з коня й отут, прямо на білій скатертині, покаже, чия шабля замашніша.

Тільки... звідкіля тут Дося взялася?

— А чутка пішла, що тебе вбито, — сказала вона.

— Спершу я теж так подумав.

— Ти часом не привид? — вона під'їхала до Чорного Ворона впритул, і тепер у її очах посміхалося двоє лагідних янголят. — Можна доторкнутись до тебе?

— Якщо не боїшся.

Дося провела пальцями по його бороді, злегенька торкнулася вуст.

— А звідки вертаєш?

— Та з того світу.

— І шапку там загубив, еге?

— Подарував, — Ворон примружив око на Досиних янголят. — А ти як тут опинилася? — здивовано спитав він, хоч дивуватися не було чому: Чорним шляхом вона завжди

поверталася в Грушківку, тож і тепер їй лежала така дорога, тільки цього разу Дося їхала в своє село надовго, вважай, до весни, адже на зиму лісовики йшли під землю. Майже до середини березня вони осідали в землянках, і Досі там було б, може, й весело, але трішки незручно і страмно — не тому, що вона така пані, але... зрозумій мене, Вороне, я все-таки жінка, мені треба вчасно й помитися, і розчесатися, і ще де-що зробити, а це не так просто, як вашому братові. Хоч воно кожному важко жити кротом.

— А мені й під землею весело, — сказав він.

— У гурті, може, й так, — погодилась Дося. — Але... ти ж не любиш, коли від жінки пахне козою?

— Якщо молодою і чистою, то чого ж?

Ворон сіпнув ніздрами — відчув якийсь невловимо знайомий запах, що легенько війнув від Досі. Дразливо приємний, але невгаданий.

— А що, хлопці не можуть вирити для тебе окрему земляночку?

— Хіба що на двох із тобою, — засміялася Дося так білозубо, ніби хто жменю перлів сипнув перед ним, і сміялася виклично й довго, поки на очі їй не набігли сльози. Вона враз притихла й міцно стулила губи.

— Досю, — сказав він, — пробач.

— За що?

— Не знаю... — Ворон так зніяковів, аж Мудей переступив із ноги на ногу. — Ти така гарна...

— Не бреши. Давай краще попрощаємось, Вороне, га? Попрощаймося до весни. — Вона підняла праву руку вгору, він зробив так само, і їхні відкриті долоні спершу притулилися одна до одної, а потім зімкнулися в дружньому потиску. Це був чоловічий жест прощання, але ж Дося мала вояцьку славу, а отже, і право на козацький звичай.

Потиск її руки був міцний, ця рука справді вмiла тримати і шаблю, й рушницю, тільки ж на Ворона знову війнуло

не порохом, а... чим, чим? — чимось невловимо знайомим, що могло сходити лише від жінки.

— До весни? — подивилася йому глибоко в очі.

— До весни.

Дося торкнула коня острогами, і він, легкий, мов тінь, поплив убік Чорного шляху. Та від'їхавши кроків на десять, вона враз натягла повід.

— Гей, Вороне! Тримай!

Він і не зоглядівся, як у повітрі майнула сива папаха з блакитним шликом, і Ворон випростався у стременах майже на повен зріст, аби її упіймати.

— Це щоб не замерз у Холодному Яру!

Довга важка коса, вивільнена з-під папахи, розгорнулася, мов жива, обвилася довкола шиї, сягнула пояса й лягла аж на круп коня.

Вершниця щезла за деревами, а він, спантелечений, ще довго тримав у руці ту шапку, поки нарешті накинув на голову. Накинув — і швидко зняв, припав обличчям до її ще теплого споду.

Ні, не може бути. Подих йому перехопив запах понтійської азалії, кадила духмяного і дикої орхідеї...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

1

«В Гуннском лесу опять появилась банда Веремия в количестве 80 штыков и 30 сабель при 2 пулеметах “максим” и 5 “лююисах”. Бандиты среди белого дня совершили внезапный налет на Златополь, ограбили волисполком, телефонную станцию, захватили в плен начальника милиции, который, по некоторым сведениям, работал на них. Известно, что среди бандитов существует обычай, когда один из них берет себе псевдоним

погибшего главаря, однако есть основание считать, что атаман Веремий не погиб и продолжает свое кровавое дело. Предпринимаются все попытки выяснения этого факта.

Уполномоченный Дьяконов».

(Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті від 6 грудня 1921 року.)

Вони під'їхали чотириколісною бричкою до хати — це край села, біля Кривого Узвозу, де жили Веремієва мати та його молода дружина Ганнуса, і спершу спокійно так почали розпитувати, де їхній господар, чи не давав знати про себе, коли він востаннє навідувався додому? Мати й Ганнуса в один голос божилися, що не з'являвся він хтозна й відколи, як завівся десь ще в Пилипівку, то тільки його й бачили.

Високий приходень у шкірянці з тонкою гусячою шиєю, обсіпаною прищами, сказав, що коли чоловік завівся невідомо куди, то треба піти в управу і заявити: мовляв, він одкинувся од хати, від жінки і матері, то й вони, жінка і мати, відмовляються від нього; а не зречетесь — будете відповідати перед совластю, якщо він подався у банду чи в петлюрівську шайку. Та як же ми будемо відмовлятися од нього, — мати на те, — коли невідомо, чи він хоч живий, чи, мо', вже його кісточки десь у сирій землі, гріх же великий — відмовлятися од мертвого. А що, може, чули щось про загибель його? — ще дужче витягнув гусячу шию той у шкірянці. Та де ж бо ми чули, як ні слуху ні духу від нього, — знизала плечима Ганнуса й мимохить приклала руку до свого лона, де віднедавна почула, що воно вже ворухиться.

Вона справді не знала, що з Веремієм, — докотилася чутка, що загинув під Гунським лісом і там його поховали, а потім люди казали, що ні, то брехня, отаман не з тих, кого так легко вбити, він тільки поранений і переховується в надійному місці, то він лишень підманив так червоних, поклавши в труну іншого чоловіка у брилі й вишиванці, аби його

більше не шукали і дали спокій жінці та матері. Десь, мов, прохопився словом його ад'ютант на прізвисько Чорт, що начебто отримав чудернацьку записку від Веремія, — Чорт прийшов до клуні, де вони з отаманом умовлялися стрітися, якщо розминуться в бою, та замість отамана знайшов там тільки записку, нашкрябану його рукою:

«Мене буде поховано в Гунському лісі за двадцять кроків на схід од старезного дуба».

Але хто ж це знає наперед, коли жде його смерть і де його закопають?

Потім ще люди стали шептатися, що козаки поховали Веремія на старому цвинтарі в їхньому-таки селі, поховали серед ночі, так, щоб навіть жінка і мати не знали, бо рано чи пізно викажуть своїми слізьми могилу отамана. Довго мучилися-вагалися Ганнуса з матір'ю, не хотіли брати гріха на душу, та їй страшно було, але невідання було ще тяжчим, і тоді вони вдвох уночі таки пішли на старий цвинтар, де вже давно не ховали нікого, пішли і знайшли там свіжу могилу серед запалих гробків та похилених трухлявих хрестів. І стали копати, їй докопалися, грішники, до труни, натерпілися страху до холодного поту, тільки та свіжа труна також була без небіжчика, але... лежала в ній закривавлена Веремієва вишиванка.

— Ага, ні слуха ні духа, значіт, — рипнув своєю шукурятянкою той, що мав прищаву гусячу шию. — І атказиватся ат нево ви не сабіраєтесь. Ну так сматріте же! Єслі вдруг етот слух ілі дух паявітєся, тагда пеняйте на себя! Тагда і вас пахаронят зажіво.

Заброди пішли, але Ганнуса знала, що це тільки початок. Вони б давно з'їли їх із матір'ю живцем, та не зробили цього тільки тому, що сюди ще міг навідатися Веремій. Вони не відчепляться від них, поки не знайдуть його живого чи мертвого. Серце підказувало їй, що Веремій живий, інакше чого б ото замість небіжчика клали в труну лише його одяг? —

така омана була для неї незрозумілою і навіть зловісною. Ганнуса тільки розуміла, що хтось затіяв зухвалу гру, і цей хтось скоріше за все був її чоловіком, а раз так, то він — живий, мертві не годні на жарти, навіть якщо за життя вони були вдатні до найхімерніших витівок. А якщо Веремій живий, то все, що він робить, має свій глузд, і рано чи пізно чоловік неодмінно до неї обізветься чи подасть якийсь знак.

Так собі міркувала Ганнуса, стоячи біля причілка хати, аж поки вгледіла на вершечку акації чорного ворона. Той сидів трішки надутий і сонний, але Ганнуса побачила в ньому недобру прикмету, відчула якесь лихе віщування, аж млість підкотила до горла. Її навіть знудило, але це вже було не вперше відтоді, як вона зачула важкість у лоні, і даремно Ганнуса нарікала на ворона — той був настільки старий, що вже не міг і не хотів нічого віщувати. Він просто спостерігав зверху за людською метушнею, бо це було єдине, що його ще цікавило в цьому нескінченному житті. Марнота над марнотами, все намарне, — думав ворон, дивлячись услід бричці, яка віддалялася від Кривого Узвозу. Котяться ці колеса в один бік, а потім знов повернуть назад.

І чи віщував він, чи ні, а наступної ночі хтось постукав у вікно — дрібно так, як це робив Веремій, — вони з матір'ю обидві кинулися зі сну, але то був якийсь чужий чоловік. Він не сказав нічого, лиш передав Ганнусі вісточку, писану друкованими літерами:

«Якщо хочеш мене побачити, то приходь у суботу після заходу сонця до Високої Греблі».

2

Ніколи я не був мародером, та завжди з якимось дурним лоскотом у грудях любив потрусити потайні чужинські кишені, планшетки й портфелі, які носила не дрібно, а здебільшого «риба» серйозніша, — в суконних френчах, шкірі

і хутрах. Траплялися там, звісно, й коштовні речі, та ще цікавішими були всякі папери, що стосувалися нашого брата більше, ніж кого іншого. Я не кажу про більшовицькі агітки, які годилися нам хіба що на «козячі ніжки», а от їхні приписи та настанови були для мене справжніми знахідками.

Чого коштувало бодай оте «суворе попередження», яке я знайшов у планшеті головного черкаського «бебеха»¹ Яші Гальперовича, котрий так необачно відважився дістатися на автомобілі аж до Кременчука — непоказного містечка, якому, мабуть, ніколи й не снилося, що воно стане губернським містом, але хай низенько вклониться Холодному Яру та його лісовикам, — це через них виникла гвалтовна потреба створити новий губернський центр ближче до «осиного гнізда бандитизму». І потяглися до Кременчука всі оті губервками, партками, БеБе, губчека, військками та всілякі інші «коми», яких наплодила комуна.

Однак я не про те, я хочу сказати про головного черкаського «бебеха» Яшу Гальперовича, який наважився вирушити в таку небезпечну дорогу на авто лише з чотирма чекістами-охоронцями, якщо брати до уваги й шофера. А наважився Гальперович покозиритися на американському «пірсі» з відкритим верхом тільки тому, що довкола головних доріг кишіли тоді регулярні частини червоних, котрі день у день прибували цілими ешелонами на станцію Бобринську й розповзалися, як мурашва, в напрямку Чигирина, Кам'янки, Черкас, Звенигородки, Знам'янки... Були то невеличкі на зріст, карячконогі, пихаті й нахраписті москалі, довготелесі, товстошкурі латиші з крижаними очима, вовкуваті й вічно голодні китайці, яких наші селяни називали «сліпими», юродиві з лиця чуваші та башкири, і в усіх на язиці крутилося одне загадково-страхотливе слово «Хальодняр». Усі вони

¹ «Бебехи» — від абрєвіатури ББ — спецчастини, призначені для боротьби з бандитизмом.

думали-гадали, що ж воно таке, цей «Хальодняр», що ж воно за сила така незвичайна, на яку їх перекинули з найвіддаленіших фронтів, проте цього ніхто не міг до пуття розтлумачити. Москалі казали, що Хальодняр — це якась древня фортеця ще князя Долгорукого, де всі люди велетенські і довгорукі, чуваші та башкири вважали, що Хальодняр — це ім'я якогось великого полководця, щось таке, як Чингізхан, котрий так розперезався, що не хоче визнавати комуну, китайці сподівалися, що це така закраїна, обгороджена високим муром, де хоч і холодно, зате повно рису і всілякого їдла, але тим їдлом не хочуть із ними ділитися, а латиші нічого не думали, вони просто були латиськими стрільцями і мовчки ждали наказу.

Отож головний черкаський «бебех» Яша Гальперович сміливо, з вітерцем і форсом вирушив у відкритому американському «пірсі» на Кременчук, і так не дуже далеко й заїхав, як за Худоліївкою вигулькнуло йому назустріч кілька кіннотників у рогатих шапках-будьонівках з величезними ганчір'яними зірками на лобі.

Яша Гальперович звелів водієві зупинитися, аби розпитати в будьонівців, чи не чути тут на дорогах контри.

— Какой часті? — спитав він суворим командирським голосом, завваживши, як кіннотники обступають «пірса» з усіх боків. Либонь, такого ще й не бачили.

— А что — не відно? — пика будьонівця, який нагнувся над Яшею, аж лисніла від помішки.

— Я спрашиваю, какой часті!

— Особово назначенія, — відповів нахаба. — Ілі я на вовкулаку похож?

Я ледве не розреготався, спостерігаючи за цією комедією, бо то й справді був мій хорунжий на прізвисько Вовкулака. Сам же я сидів верхи у придорожньому лісочку, щоб не сполохати чекістів довгим чубом і бородою.

— Попрошу пред'явить документи! — Вовкулака впер дуло карабіна в нагрудну ліву кишеню френча.

— Да как ви смеете? — верескнув Яша Гальперович, і його бурякове від злості лице раптом взялося крейдою. Він побачив, що кіннотники, які з усіх боків милувалися «пірсом», в одну мить звели рушниці. До горлянки шофера навіть було приставлено довгу кавалерійську шаблю, і коли в того від хвилювання ворухнувся борлак, то на ньому з'явилася червона цятка. Яша все зрозумів, його напружена позитура ураз зів'яла.

Один чекіст викликав у мене повагу. Він потягся правою рукою до нагрудної кишені, начебто дістати документи, та зненацька в тій руці, мов з рукава, з'явився маленький, як іграшка, револьвер «кобольд», бідолаха приставив його до підгорля й натиснув на спуск. Постріл був зовсім тихенький, мій Мудей після відра ячменю пахкає голосніше, а це так — ніби комар чхнув, і слава Богу, бо в наші плани не входила стрілянина. Але й після того слабенького пуку голова чекіста якось так чудно тріпнулася, і він, уже мертвий, зовсім спокійно відкинувся на спинку сидіння, викликаючи в мене не тільки повагу, а й схвалення.

Хлопці, щоб не заляпати таку гарну машину кров'ю, витягли з неї зомлілого Гальперовича та ще двох напівпритомних чекістів і потягли в лісочок. Вовкулака, вмоствившись поруч із водієм, наказав правувати за ними.

По правді сказати, я лише тут, у переліску, дізнався, хто потрапив у наші сіті. Коли переглянув їхні документи, серце моє заспівало.

Гальперович, трохи оговтавшись, попросив мене відійти убік поговорити віч-на-віч.

— Ви — Чьорний Ворон?

— Білих воронів не буває, — пояснив я йому.

Яша Гальперович нервово кивнув, навіть спробував усміхнутися. Потім, натужно ковтаючи повітря, прошамкотів:

— Маїх папутчікав следуєт немєдленно ліквідіровать. Тагда я, как начальнік уезднаво ББ, смагу вам прігадітсья.

— Цікаво, — сказав я. — Чим же?

— Для своїх придумую версію, як я чудом вирвался із бандітських кахтей. А патом, немнога спустя, смагу передавать вам через связних очень важную інформацію.

— Наприклад? — подав я надію Яші.

— Наприклад, где і кагда на вас гатовітся аблава. Ілі кто среді вашіх людей являється нашім агентом.

Мене вразила його дурість. Напевно, страх потьмарив Гальперовичу мізки, бо він плів нісенітницю. Я сказав:

— Для початку ти сам зліквідуєш своїх. Зарубаєш їх шаблею.

— А можно с револьвера? — облизав він сухі губи.

— Ні, не треба лякати горобців. Ти їх зарубаєш.

— Я, знаєте, не кавалеріст, не умею арудовать саблей.

— А ти бий тупим боком, — порадив я. — Поміж вуха. Як кролів.

— Тагда паставте всех траіх рядишком спіной ка мне.

Ми підійшли до чекістів, що тремтіли в оточенні моїх хлопців, і я наказав їм стати рядком один біля одного.

— Страхувати вас напросився таваріщ Гальперович, — сказав я, подаючи йому шаблю. — ПовернітьсЯ до нього спиною і станьте на коліна.

— Іуда, — процідив рудий вирлоокій «бебех», схоже, що вихрест, але першим повернувся і став навколішки. Він знав, що так легше вмирати, тому ще й нагнув голову. Те саме зробили й інші — мовчки, з якоюсь викличною покорою.

Цього вирлоокого Гальперович, звісно ж, і рубонув першим. Проте вдарив не тупим боком, а гострим, і я подумав, що шаблю він тримає не вперше. Рубав не по шиї — по тім'ю. Жертви без жодного звуку падали ницьма з розколотими черепами, червона юшка бризкала Яші на чоботи й галіфе.

Головний черкаський «бебех» подивився на мене з псячою відданістю й почуттям виконаного обов'язку:

— Ну как?

— Іуда, він і є іуда, — зітхнув я. — Не хочу об тебе навіть шаблю поганити. Повісити його.

Він упав на коліна, благав його вислухати, щось белькотів про «секретное сотрудничество», а потім загриб п'ятірнею жменю землі, змішаної з кров'ю і мозком його «таваріщей», запхав до рота й почав жувати.

— Не веріте? Клянусь вам... Я готов землю гризть!

— Вона не твоя, — сказав Вовкулака.

Яша Гальперович так зайвся збагрянілою землею, розмазавши її по всьому писку, що мені стало бридко. Несосвітена мара вилупила до мене великі, мов курячі яйця, баньки, белькотіла якесь безглуздя, а потім ухопила мене за чобіт і припала до нього своїми закривавленими губами.

Я махнув хлопцям, щоб не зволікали. А мої хлопці полінувалися зробити це врочисто, звівивши з міцної гілляки кругленький зашморг. Вони нагнули молоду березу, прив'язали за шия Яшу Гальперовича його ж таки паском майже до вершечка і відпустили. Гнучке деревце не вирівнялося, лишень шарпнулося вгору й загойдалося так, що Яша час від часу дітавав ногами землі, але, метляючи ними, тільки відштовхувався вгору й бовтався на бідній березі, мов яка потороча.

Жаль було залишати в лісочку «пірса», проте їхати битими шляхами нам не годилося, а для лісу цей тарантас не підходив. За ліпших часів він би нам знадобився, чорноліський отаман Пилип Хмара таку машину колись запрягав кіньми й катав дівчат, але то ж Хмара, він навіть випускав власні гроші у своїй окрузі — ходили в його Цвітній та по інших селах тільки такі кредитки Тимчасового уряду, на яких стояла печатка-тризуб і підпис «Хмара». Нам, сірим, зараз було не до того. Ми тільки забрали з машини скриньку гранат «мільса», кулемет «шоша», взяли також ящик доброго вина з печеною поросятиною та паляницею. Розжилися ще на два новенькі парабелуми, три револьвери «штаер» і вже згаданий німецький «кобольд», але цю іграшку важко назвати

трофеєм, бо вона годилася хіба що для дам та самогубців. Мене більше потішив планшет Гальперовича.

Хлопці повкидали мертвяків назад у машину, навіть Яшу Гальперовича відчепили з берези й поклали туди, де взяли. Націдивши з бака бензину, облили трупи й викотили «пірса» на дорогу — з вогнем у лісочку не бавилися, бо ще покійний Василь Чучупака постановив давати по двадцять шомполів «на голе тіло» кожному, хто занастить бодай одне дерево. Лише тут, на дорозі, Вовкулака, закуривши цигарочку, кинув сірника на мокрого Яшу.

— Обсохни, стерво!

Ми вже були далеченько, коли рвонув бензобак і над «пірсом» закурів чорний дим.

У планшеті Гальперовича я знайшов давно відому нам позовклу «Инструкцию агитаторам-коммунистам на Украине», яка, між іншим, мені дуже подобалася. Наче писав її не Троцький, а сам Симон Петлюра. Чого варта була хоча б ось така правда-матінка:

«Вы должны помнить, что коммуны, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров-евреев украинский крестьянин возненавидел до глубины души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как Днепр на порогах, и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал им нечеловеческую силу в течение сотен лет воевать против своих угнетателей — поляков, русских, татар и турок...»

Але це було невинне застереження порівняно з тим приписом, що я знайшов у планшеті. Мені він нічого нового не відкривав, однак потрібен був козакам, які, виморені роками боротьби, змучені лісовим життям, ні-ні та й подумували про амнестію. Таких я навчився розпізнавати здалеку. Зажуриться чоловік, ходить, як припутень, не їсть, не п'є, світ йому не милий. Я силоміць не тримав нікого, відпускав за-

Зміст

Частина перша.....	7
Частина друга.....	153
Частина третя.....	243
Частина четверта.....	346
Від автора.....	423

Літературно-художнє видання

ШКЛЯР Василь
Чорний ворон. Залишенець
Роман

Керівник проекту *В. А. Тютюнник*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Художній редактор *А. О. Попова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Н. Я. Радченко*

Підписано до друку 03.04.2019. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Minion». Ум. друк. арк. 22,68 + кольор. вкл.
Наклад 11 000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61052, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

- за телефонами довідкової служби (050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life); (067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88
 - на сайті Клубу: www.bookclub.ua
 - у мережі фірмових магазинів див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом
- Надсилається безкоштовний каталог**

Запрошуємо до співпраці авторів
e-mail: publish@ksd.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**
e-mail: editor@ksd.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків
тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@ksd.ua

Київ
тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@ksd.ua

Шкляр В.

Ш66 Залишенець. Чорний ворон : роман / Василь Шкляр. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. — 432 с. : кольор. вкл.

ISBN 978-617-12-6106-8

Їх називали бандитами, розбійниками, головорізами й навіть у прокльонах-анафемах забороняли згадувати їхні імена. Щоб убити в пам'яті упокоїної маси ту ідею, за яку повстанці жертвували свої молоді життя. Авжеж, вони стріляли, вішали, палили, нищили — але кого? На їхньому бойовому чорному прапорі напис: «Воля України або смерть». Вони не вийшли з лісу навіть тоді, коли навкруги запанувала чужа влада і вже не було надії на визволення. Вони — залишенці — обрали собі смерть.

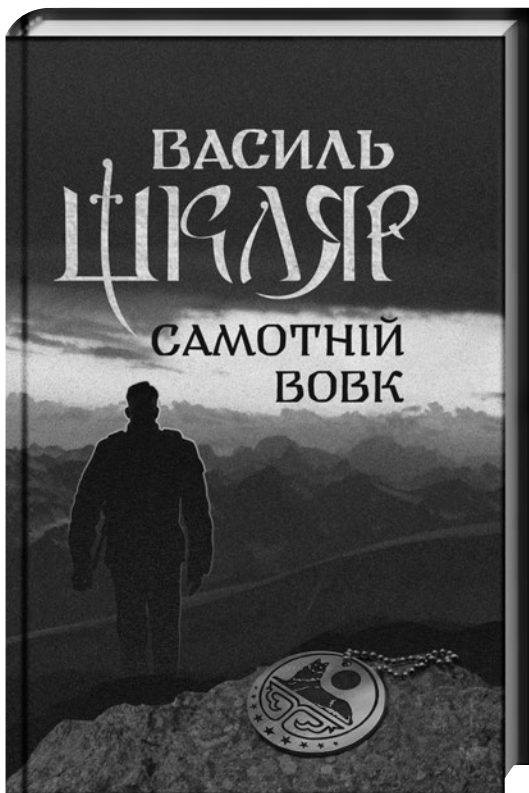
УДК 821.161.2

ГЕРОЇЧНА ДОЧКА ВІЛЬНОЇ УКРАЇНИ!

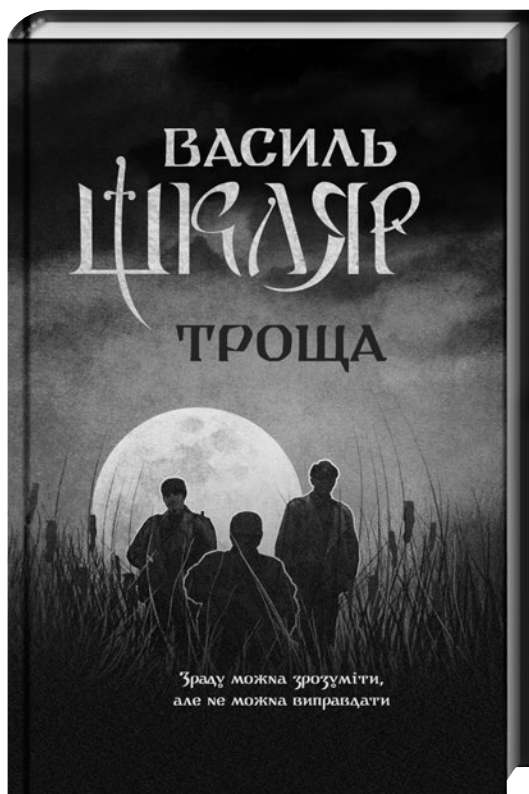
Тендітна золотоволоса дівчина, вона народилася для щастя. Але бурхливий 1919 рік — один із найдраматичніших в історії України — покликав її до боротьби за волю Вітчизни. Після загибелі братів, повстанських отаманів, шістнадцятирічна гімназистка Саша Соколовська стає на чолі тисячного війська. Відтепер вона — отаман Маруся. На шлику її козацької шапки напис «Смерть ворогам України!». Та навіть у вирі кривавих подій доля дарує їй щире кохання і шанс зберегти життя...

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЖЕЙМСА БОНДА!

«Самотний вовк» (під попередньою назвою «Елементал» удостое-ний гран-прі «Коронації слова») — найдинамічніший роман Васи-ля Шкляра, написаний на основі реальних подій. Українець, вояк Французького іноземного легіону, отримує надважливе завдання — вивезти з окупованої Чечні дочку генерала, на яку полюють ро-сійські спецслужби. Легіонер охоче вирушає в «гарячку точку» не лише завдяки фантастичній винагороді — до Чечні втекла його дів-чина разом з тамтешнім командиром кримінального угруповання. Воїн-одинак розпочинає вкрай небезпечний двобій з московськи-ми людоловами... Але чим насправді було це завдання і яка роль належала дочці генерала? Відповідь на це запитання приголомшить найпроникливішого читача.

РОМАН ПРО ПЕРЕМОГУ ЛЮДИНИ
НАД ОБСТАВИНАМИ І НАД СОБОЮ

Для нього, відчайдушного вояка УПА, війна вже минула, проте боротьба триває у невгамовному серці. «Свої» і «чужі», дружба та розбрат, кохання і зрада, помилювання й помста... Усе переплелося й відгукнулося болем, коли через багато років він натрапив на свіжу могилу давно загиблого побратима. Минуле накочується з новою силою, щоб він постав перед розгадкою таємниці, перш ніж розпочати нове життя. Доля всміхається йому очима коханої жінки, але не приносить душевного спокою. Він — воїн, і ця битва — на все життя...